az Istenben, rájuk már Szekeres László s magam is rámutattunk. Most a szerző arra figyelmeztet, hogy pusztán alulról szemlélte írónk a Torockó melletti Székelykőt „a tetejéről kitáruló látvány a korábbi erdélyi utakon látottakra alapozó képzeletének szüleménye". (169.) Nála a rokon jellegű emlékkép mindig kiegészítheti az aktuálisat, tájleírásai ezért is eszményitettek, nemcsak a méretek megnövelése következtében. Sohasem pontos megfigyelő (mondjuk Arany János módjára, akitől a természettudós is tanulhat, és tanult is), de hűtlensége viszonylagos. Nem kalandozik el igen messze Torockótól, csupán egy másik *erdélyi* vidék vonásaival ruházza fel. Holott akkor frissen élt benne nemrégiben megtett utazása a Karsztokon át, abból szintén meríthetett volna.

Panorámáinak megszerkesztésében a romantikus ízlés elvontabb modelljei is befolyásolták. Szembetűnő az, mennyire szereti a szépség (fenség vagy báj) meg a veszély antitézisét hangsúlyozni egy-egy freskójában. (A Vaskapu ismert leírása mellett a Szent Anna-tóé is példa lehet.) Jókai nagyszerű teljesítményeihez nem mérhetők a kortárs erdélyi tájképfestészet példái, számbavételük – amint ezt Dávid Gyula könyve s a Jókai-ülésszakon 1975 szeptemberében elhangzott előadása hangoztatja – mégis kívánatos. Barabás Miklós, Szathmáry Pap Károly képeinél is fontosabbak Orbán nagy művének fametszetei, mivel ezek szintén a szellemi rokonságról tanúskodnak, azonfelül könnyen elérhető közvetlen ihletői lehettek. Vita Zsigmond nem ír ez összefüggésről, a képanyag kiválogatásával mégis e gondolatot sugallja. Megtaláljuk ugyanis a könyvben a torjai Büdös-barlang s a Vaskapu romantikus ábrázolása mellett Szathmáry Pap festményét a Tordai hasadékról.

A *Jókai Erdélyben* alapos összefoglalása az életrajzi és keletkezéstörténeti kutatás eddigi eredményeinek, s ilyen vonatkozásban sok újat is ad. Szövegválogatása elsősorban a romániai magyar népművelésben fontos.

Nagy Miklós

FENYŐ MIKSA: FELJEGYZÉSEK ÉS LEVELEK A NYUGATRÓL

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet. Bp. 1975. Akadémiai K. 546 l.

Gellért Oszkár a sok helyütt meglehetősen vitatható hitelességű *Kortársaim* és *Egy ember élete* című emlékezéseiben kétes értékű portrékat rajzolt ifjúsága harcostársairól. Valamennyiüknél sötétebbre színezte azonban Fenyő Miksa arcmását, aki nála szinte advocatus diabolivá, a *Nyugat* rossz szellemévé nőtt, aki egy sor megalkuvásba hajszolta bele ingatagabb kortársait. Teljesen érthető, hogy ezek olvastán Fenyő Miksa is megírta a maga önéletírását, melynek egyik legnagyobb értéke, hogy nem indulatos „maga mentsége", hanem nosztalgikus múltidéző; egy öregedő ember néhol naiv, néhol szívszorítóan hiteles vallomása. Fenyő Miksa naivitásairól szól Vezér Erzsébet is a kötet kitűnő bevezetésében, melyben a századvég és a század első éveinek kritikai törekvéseit foglalja össze, s találóan rajzolja meg Fenyő Miksa helyét és történeti szerepét az új irodalmi törekvésekben. A bevezetés szerzője érezhetően vonzódik Fenyő Miksához, nyilván Ady kenyeres pajtását is tiszteli benne. Fenyő életében egyike volt azoknak, akik olyan információkkal tudtak szolgálni a Nyugatra és Adyra vonatkozóan, melyeket semennyi időráfordítással sem lehetne előbányászni a könyvtárak kincsei közül. A jelek szerint Vezér Erzsébet szóra bírta a nagy idők tanúját – ezt bizonyítja a mindvégig lenyűgözően gazdag jegyzetapparátus –, és eléggé nem méltánylandó tudósi és filológusi ügybuzgalommal megszerezte Fenyőtől az elveszettnek hitt és hírdetett „levelesládát". Ez a történet egyébként egy detektívregénybe is beleillenék, hogy ez minő kincseket rejtegetett, azt a *Feljegyzések és levelek*... második részéből tudhatjuk meg.

Vezér Erzsébet helyes érzékkel tapint rá Fenyő Miksa kritikairói habitusának legfontosabb összetevőire: minőségérzékére, taktikus voltára és nem utolsósorban rendkívüli műveltségére, mely ennek a generációnak csodálatos adománya volt. Elsősorban ezek az adottságai segítették abban, hogy többnyire jól és pontosan tájékozódott a kortárs-irodalomban. A következő generációkat már nem kísérte ilyen gondos figyelemmel. Nála mindennek a szűrője a Nyugat volt, nyilván ezért ír érezhető ellenszenvvel József Attiláról és Németh Lászlóról, viszont innen származnak olyan felfedezések, mint a Musilról és a Kirkegaardról írott ismertetők, s végeredményben ez vonzotta

szinte ellenállhatatlan erővel Ady Endréhez, aki mellett mindig és minden helyzetben hűségesen megmaradt.

Pontos, hiteles képet kapunk a bevezetésben a Nyugat elődeiről, s magáról a Nyugatról is, illetve arról, milyen szerepe volt Fenyőnek a Nyugat szerkesztésében, fenntartásában, irodalmi elveinek kialakításában és védelmezésében. Dehogy advocatus diaboli! Az első években társaihoz hasonlóan lángoló, túlzásokra is hajlamos fiatalember volt, aki az ifjúság jó szokása szerint meg akarta váltani a világot, s aki e törekvésekben gátolta vagy gátolni látszott, azt alaposan helyben hagyta nagyszerű polemikus cikkeiben. Később szerényen visszavonult – de ekkor is a lap támasza, anyagi vonatkozásban s ha kell, a viták tüzében is –, nyilván hivatali elfoglaltsága is akadt bőven, hisz a GYOSZ ügyvezető igazgatója volt, s nyilván érzett magában valamelyes gátlást a nála ifjabb, ízig-vérig íróemberek között. Egyre kevesebb cikke jelent meg a Nyugatban, de mindig a régi hévvel tért meg a bajvívás színhelyére, ha Adyt bántalom érte. A magyar polémia emlékezetes teljesítményei azok az írásai, melyek Kosztolányi Ady-revíziója és Illés Gyulának a revíziót tartalmazó Kosztolányi-kötethez írt bevezetése után jelentek meg.

Röviden beszámol Vezér Erzsébet Fenyő Miksa emigrációs éveiről, s az emlékirat keletkezésének körülményeiről. Bevezetése így irodalomtörténetileg és emberileg is hiteles képét adja a Nyugat hátterének és Fenyő tevékenységének. A következő kiadás számára érdemes lesz majd kigyomlálnia e tanulmánya néhány bántó magyartalanságát, az *egy* határozatlan és az *a, az* határozott névelő pontatlan használatait, következetesebben kell ügyelnie, hogy az *is* az állítmány után kerüljön (pl. a 9. lapon: „Bármennyire *is* megszépíti" helyett: „Bármennyire megszépíti *is*" a helyes), a 14. és a 15. lapon egyaránt szerepel 21. számú jegyzet, a 35. lapon pedig Rákos Jenő szerepel Rákos*i* helyett. Egyetlen ponton kérdőjelezném meg fejtegetéseit, ott, ahol Fenyő kritikai bátorságáról ír, megjegyezve, csodálatos, mily merészen lázadt a tabuk ellen. Azt hiszem, ez az ifjú generációknak általában szokása. Hasonló bátorsággal lázad majd Szabó Lőrinc és József Attila Babits ellen, de még a Nyugat halkabb hangú harmadik nemzedéke is tüzes vitacikkekkel kezdte pályáját a rövid életű nemzedéki folyóiratokban.

Maga az emlékirat szellemes, izgalmas olvasmány. Sosem ragadja el a vita heve; az életkorral járó bölcsesség, a sokat próbált és sokat látott ember megértése, s az ellentéteket kiegyenlíteni vágyó szeretete szól belőle. Találó portrékat rajzol kortársairól, elsősorban Adyról és Babitsról. Vannak persze, akiket nem szeretett – ezt nagyon rokonszenvesen be is vallja –, ezek az írásai kissé halványabbak. Nyilván többet és jelentősebbet lehetne elmondani például Kosztolányiról. Néhol a középút keresése túlságosan enyhe ítéletekhez viszi Fenyő Miksát: mintha kicsit felértékelné a konzervatív irodalmat, a kelleténél többre becsülné Herczeg Ferencet, s kicsit idealisztikusan fogalmazza meg és magyarázza a szellem szabadságáért és érintetlenségéért folytatott küzdelmüknek eredményeit. Nagyon fontos megállapítása, hogy a lap „nem volt Ady lapja s Ady nem is ambicionálta, hogy az legyen". A mondat első része teljes mértékben igaz. A második – legalábbis a „levelesládában" olvasható Ady-levelek tanúsága szerint – kérdéses. A jelek szerint Ady nagyon szerette volna, ha a Nyugat az ő lapjává válik, s rendkívül érzékenyen reagált arra, ha annak hasábjain személye elleni támadást sejtett. „Én igen *komolyan* veszem a *Nyugat* monopóliumát" – írja Kolozsvárról 1909-ben. „Minden lehetőség megvolt – írja nem sokkal később Párizsból keltezve –, hogy én egy versíró Herceg(!) Ferenc okos példáját kövessem. Én szívem és sorsom szerint mellétek álltam, s örültem, ha tőletek néha egy kis barátságot kaptam. Ma is örülök, s hozzátok való ragaszkodásom teszi azt, hogy nagyon érzékeny vagyok, ha rólatok s rólam van szó." (A könyv szövegében a 281. lapon az utolsó tagmondatban *s* helyett *a* szerepel. Nyilván sajtóhiba.)

Kissé egyszerűsít Fenyő Miksa, amikor Móricz írásainak társadalomszemléletéről ír (169–170), ebben azonban nyilván közrejátszik Gellért *Kortársaim*-jának sok helyütt sematikus szemlélete, mely joggal ingerelte. Hogy az irodalom miként, milyen eszközökkel szolgálja és szolgálhatja a társadalmi haladást, ezt egyáltalán nem érti, csak a szónoki magatartást, a közvetlen ráhatást tudja elfogadni, a közvetett utakat nem érzékeli (tegyük hozzá, *onnan* nem is érzékelhette).

Külön figyelmet és méltánylást érdemel Fenyő Miksa pszichológiai érzékenysége. Újra meg újra meghatottan olvassa az ember azokat a kis kitérőket, melyben érett fejjel kommentálja az ifjúkori háborúkat, s azon elmélkedik: érdemes volt-e, helyes volt-e, nem akadhatott-e más út? De ugyanilyen finom beleérzéssel világítja meg Ady és Csinszka viszonyát. „Tudott egyet-mást Bandi fogyatékosságairól – írja kapcsolatuk kezdetéről –; apjától, aki váltig ellenezte a házasságát, barátoktól, barátnőktől, *magától Banditól is, aki tudta, hogy az ilyen vallomások egy fehér lélekre milyen szuggesztíven hatnak.*" (Kiemelés tőlem: R. L.) Remek megfigyelés! Mint ahogy Fenyő (a *Casanova* szerzője) több helyütt hasonló érzékenységgel

deríti föl a tragédiák magánéleti okait (emlékezetes, amit Móricz és első felesége elidegenedésének történetéről elmond).

A kötetet sajtó alá rendező Vezér Erzsébet az emlékirat magyarázatánál másféle típusú jegyzetelést alkalmazott – nagyon helyesen – a könnyebb tájékozódás végett. Kitűnő munkát végzett. Az ember oly sokszor találkozik olyan jegyzetekkel, melyek megmagyarázzák amit úgyis tudunk, viszont szót sem ejtenek arról, ami fontos volna, hogy külön is érdemes kiemelni azt a mindenre kiterjedő pontosságot, figyelmet, ahogy Vezér Erzsébet e magyarázó jegyzetek elkészítette. Egy-két apróbb következetlensége akad, s ezeket igazán nem gáncsoskodás végett tesszük szóvá. Az az igazság, hogy tán Vezér Erzsébet maga sem hinné el, mi mindent kell ma megjegyzetelni. Az iskolában a humaniórákat oly szűkmarkúan oktatják, hogy a leghétköznapibb latin, görög kifejezéseket ma már alig-alig értik a fiatalabbak, Ezért, úgy hiszem, a következő kiadás számára az összes latin kifejezéseket – ezeket Fenyő oly természetesen használta, mint anyanyelvét – magyarázni kellene. A *spiritus flat, ubi vult* (150. lap) kifejezést szerencsésebb így fordítani: „A Lélek ott *fúj*, ahol akar". A 201. lap egyik jegyzete kapcsán érdemes megjegyezni, hogy e latin kifejezés Horatius egyik ódájából (Carm. III. 3.) származik. Ugyancsak pontosítani lehet a „damaszkuszi út" kifejezés magyarázatát, mely jelenlegi formájában kissé egyszerűsít. Schöpflin Gyulával kapcsolatban helyes megemlíteni, hogy Nagypál István néven írt többek között a Nyugatban és a Magyar Csillagban.

A *Feljegyzések és levelek* kritikusai mintha kissé csalódtak volna a levelezés értékeit illetően. Holott ez legalább annyira izgalmas, mint az emlékirat. Először is azért, mert 109 Ady-dokumentum olvasható itt, ami magában véve is páratlan érték. S noha e levelekben valóban kevesebb a hosszabb terjedelmű, irodalomtörténeti érdekű fejtegetés, mégis teljes képet rajzolnak Adyról. Adyról, aki beteges neuraszténiával panaszolja új és új szenvedéseit, hogy ezekre hivatkozva ravaszul pénzt csikarjon ki Fenyőtől vagy a Nyugattól. Adyról, aki egy-egy alkoholos éjszaka után papírra vetett levelében riasztó helyesírási hibákat vét (bár ha már a helyesírásnál tartunk: Ady is, Kaffka Margit is következetesen *külömben*-nek írja a *különben*-t; nem tudom, nem a helyesírás akkori állapotát tükrözi-e ez az írásmód. Egyhelyütt *kevésbbé* szerepel a szövegben. Szerintem ez nem hiba. Már Arany János is azt mondta: Egy „b" kevés „b". Egy időben a helyesírási szabályzat el is fogadta az aranyi írásmódot). Ugyanakkor viszont elképesztően éles és pontos megfigyeléseket is tesz, amihez hozzányúl, az valóban arannyá válik a kezében. S ez a szüntelenül panaszkodó, előlegeket kolduló, ravaszkodó, mégis a végletekig öntudatos költő a világháború alatt szinte megfeledkezik önmagáról. Csodálatosan emelkedett levelei, melyeket Csúcsáról írt, valóban a „közéletiség" nagyszerű példái, s a könyv legszebb lapjai. Mint ahogy szomorú jelkép az utolsó híradás, egy pár szavas sürgöny 1918-ból: „Verst küldök betegen és szeretettel – Ady".

S mindjárt az érdekes ellentét: Babits Mihály csupa választékosság, csupa tartózkodás két levele. Ha más adatunk nem volna Ady és Babits különbségére, csak az itt olvasható levelek hangjának ismerete, abból is pontosan jellemezhetnénk kettejüket. Megrendítő dokumentum Csáth Géza kapaszkodó, rémült, önmagát menteni vágyó levelezése, s nagyon elgondolkodtató, hogy Juhász Gyulának összesen egy levele olvasható itt, míg az ugyancsak vidékről induló Kaffka Margit szinte ontja híradásait. (Az egyikben rendkívül érdekes, dokumentum értékű sorok olvashatók arról, hogy a Nyugat nagy nemzedéke sem volt egységes: nemcsak azért, mert ebben is voltak idősebb és fiatalabb évjáratúak, hanem mert az előbbiek kicsit idegenkedve, értetlenül figyelték az ifjabbakat.)

Szinte felfedezés az a néhány hosszú levél, melyet Elek Artúr írt Fenyő Miksának. A szemérmes, önmagáról oly keveset eláruló író itt kinyílik, s megfejthetjük azt is (erről Bóka László ír megkapóan *Arcképvázlataiban*), miért írt oly nehezen, miért csak készült élete végéig a megíratlanul maradt művészettörténetre. Rendkívül jellemző Szabó Dezső és Szomory néhány híradása. Mindkettő a felfokozott én-kultusznak jellemző képviselője, de Szomory mégis tud gyöngéd, érző lenni, míg Szabó Dezső pusztítóan önző.

Vezér Erzsébet a levelezés jegyzetelésében is a filológia kivételes teljesítményét adja. Természetesen az olyanfajta kisebb hibák ném csorbíthatják a munka értékét, mint pl. az, hogy a 270. lapon Ady levelében az *írdd* alak szerepel és nem tudni, sajtó- vagy helyesírási hiba-e. Lengyel Menyhért levelében (428.) pedig szó esik egy Gellért-kötetről, mely „Lacira is nagyon lesújtóan hatott". Érdemes lett volna megjegyezni, hogy Lengyel Menyhért és Hatvany Lajos *A deltánál* című kötetet forgatták csüggedten.

Rónay László

Pázmány Péter: Krisztus látható egyházáról. Diatriba theologica. Bevezetéssel kiadja Őry Miklós. Prugg Verlag, Eisenstadt 1975. Bev. tan. 38 l. facsimile 43 l.

A XVII. századi magyar próza egyik kiemelkedő alkotásának, Pázmány Kalauzának keletkezéstörténete még mindig nem tekinthető végérvényesen tisztázottnak, irodalomtörténeti előzményeinek felkutatása terén Fraknói Vilmos és Sík Sándor monográfiája után is maradtak fehér foltok, további kutatást igénylő momentumok. A Trident utáni katolikus teológia magyar nyelvű szintézise ugyanis számos korábbi vitairatot olvasztott magába, így az érsek korai latin nyelvű munkáinak feltárása és elemzése egyben a Kalauz megírási körülményeinek alaposabb megismerését is szolgálja. Ebből a szempontból is, meg a Pázmány-életmű teljesebb feltérképezésének lehetősége miatt is indokolt érdeklődéssel fordulhatunk az összkiadásból (Opera omnia 6 k. Bp. 1894–1904) kimaradt latin nyelvű vitairat hasonmás kiadása felé.

A Diatriba szerzőségének kérdésében mindeddig nem volt egységes az eddigi szakirodalom álláspontja, egyes tanulmányok a címlapon feltüntetett Fridericus Brenner munkájaként tartották számon (pl. Szirmai Erika: Pázmány P. politikai pályája. Bp. 1913. 37). Őry Miklós hitelt érdemlően tisztázza a félreértés okát. Brenner ugyanis Grácban, a *baccalaureatus formatus* fokozatáért folytatott egyetemi dispután védte a Diatriba által felsorakoztatott tételeket (1605. márc. 30-án), ezért szerepel neve a címlapon, mögötte pedig a vita elnökének, Pázmánynak neve olvasható. Őry Miklós a jezsuita egyetemek promóciós gyakorlatának tüzetes vizsgálata alapján megállapítja, hogy a rendi egyetemeken a disputa alapjául szolgáló libellusokat mindig az elnök írta, a disputálók csak a kiadás költségeit fedezték, így jelen esetben is Pázmány tekinthető szerzőnek. Ezt egyébként a nagy ellenreformátor más műveinek számos utalása is messzemenően igazolja, így többek között az Imádságos könyvéhez csatolt Rövid Tanúságban (Grác, 1606) tizenkétszer hivatkozik Diatriba de Ecclesia című, korábbi munkájára. A külső érvek mellett Őry Miklós tartalmi szempontokkal is bizonyít: a mű felépítése, szerkezete és stílusa egyaránt a pázmányi írásművészet jegyeit sorakoztatja fel.

A kiadás időpontjának megállapítása során Őry meggyőzően érvel a Diatriba 1605-ös megjelenése mellett a Fraknóinál olvasható 1615-ös évszámmal szemben, a források szembesítése egyértelműen jelzi, hogy az Alegambe-féle jezsuita írói lexikont (Antverpen. 1643) pontatlanul másoló Czvittinger tévedése öröklődött tanulmányról tanulmányra mindmáig. Ha pedig így áll a helyzet, akkor nyilvánvaló, hogy a Diatribában is a Kalauzt megelőző és előkészítő vitairatok egyikét kell látnunk, s mint ilyet kell nyilvántartanunk.

A kétségkívül hiteles datálás és attribució után a bevezető tanulmány második része a vitairat elemzéséhez ad figyelemre méltó szempontokat. A Diatriba voltaképpen William Withaker (1584–1595) anglikán teológus Bellarmin-ellenes írására (Praelectiones de Ecclesia contra Bellarminum, 1599) adott válasz, s mint ilyen, a századforduló táján Európa-szerte egyre élesedő hitvita-irodalom egyik láncszeme, mellyel Pázmány „az egyetemes egyház polemikus mozgalmához csatlakozik" (29). Más műveivel ellentétben, hiányoznak belőle a magyar vonatkozások, itt kizárólag az egyetemes egyház intézményeinek, sajátosságainak és ismertetőjegyeinek tárgyalására összpontosítja figyelmét, mégpedig olyan sikerrel, hogy Bellarmino bíboros 1605. május 30-án meleg hangú köszönő levelet ír Pázmánynak, s ebben a Diatribát „tudós könyvecskének" nevezi.

A mű jelentőségét az említetteken kívül még két szempont emeli. Egyik az, hogy kézirata már 1602-ben elkészült, így a Magyari István elleni Feleletet megelőzve, ez tekinthető Pázmány legelső teológiai vitairatának. A másik tényezőre is méltán hívja fel a figyelmet Őry Miklós: a Diatriba mintegy előlegezi „Pázmány jövendő tevékenységét", csírájában magába rejti a Kalauz tervét akkor, amikor egy minden vitapontra kiterjedő, szintézis-jellegű nagy mű megírására céloz. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a Kalauz hosszú, tervszerű és tudatos munka eredménye, több mint egy évtizedes anyaggyűjtés megkoronázása. Pázmány soron következő munkáiban másutt is épít a Diatriba eredményeire, végül „tökéletesen kidolgozva beleszövi a Kalauz monumentális szerkezetébe" (30).

Őry Miklós munkájának nagy érdeme, hogy két ponton is további kutatási feladatokra irányítja a figyelmet. Ezek egyike a Diatriba és a Kalauz megfelelő fejezetének részletes tartalmi összevetése lehetne, a másik pedig a gráci egyetemi disputációkon Pázmány elnökletével védett többi libellus felkutatása és elemzése. Így az eddigieknél árnyaltabb és gazdagabb kép rajzolódhat majd ki nem csupán a Kalauz előtörténetéről, hanem a magyar barokk próza kezdeti szakaszáról is.

Bitskey István

Carla Corradi: Parma e l'Ungheria. Parma, 1975, Artegrafica Silva. 220 l. Quaderni Italo-Ungheresi, 4.

Pármai kapcsolataink, mint az európaiak általában, a IX. század végén kezdődtek (899), nem éppen a barátság jegyében: a környéket beszáguldozó magyarok emlékét a bardi erőd meg néhány helynév őrzi mindmáig, többek között az Adria mentén Flaminiáig húzódó Via Ungaresca. Egyszer-kétszer később is a csatamezőn kerültünk szembe vagy egymás mellé; Nagy Lajos 1360-ban elfoglalta a várost, a magyarországi török harcokban a Farnesék is részt vettek, egyikük személyesen is, Basta is az ő emberük volt. (Ezzel kapcsolatos a kötet egyik legérdekesebb illusztrációja, a Komárom 1594-es ostromakor készült térkép.) Kapcsolataink azonban inkább a tudomány és a művészet terén virágzottak. (A borítót a pármai korvin-kódex színes képe díszíti.) Legalábbis a szerző főleg erre a területre koncentrál, bár alig valószínű, hogy kereskedelmi összeköttetésünk ne lett volna intenzívebb annál, ami a könyvből kiderül. Carla Corradi minden erre vonatkozó adalékot gondosan összegyűjt, és mert elsősorban a nálunk kevéssé ismert ottani helytörténeti irodalomból (például a XVIII. század végén működő I. Affò munkáiból) meg kiadatlan levéltári dokumentumok alapján dolgozik, számos értékes ténnyel tud szolgálni. Kár, hogy ő viszont a magyar szakirodalomban mutat némi tájékozatlanságot. (A Collegio dei Nobili magyar tanulóiról szóló fejezet is nyilván sokkal gazdagabb lehetett volna, ha kezébe kerülnek Veress Endre dokumentumgyűjteményei.) A legfontosabb és legtöbb tanulsággal szolgáló lapok Salimbene de Adam krónikájának magyar vonatkozásait elemzik (nálunk ezeknek senki sem nézett utána), valamint a hazánkban működő pármai humanisták (Ugolino Pisani, Taddeo Ugoleto, Giovan Marco Cinico), az olasz–magyar kapcsolatok építésében kiemelkedő szerepet játszó Roberto Fava tevékenységével foglalkoznak. Az összeköttetés másik oldalára, a Pármában érvényesülő magyar hatásokra a hazai kutatás lényegesen kevesebb figyelmet fordított, ezért Corradi adatai és megállapításai itt újdonságszámba mennek (Neuschel János Tamás pármai püspök, Ungher Karolina énekesnő stb.; figyelemre méltó Magyarországi Szt. Erzsébet ottani kultusza). A hazai patrociniumkutatás érdeklődésére méltó Pier Antonio Bernabei oltárképe az 1600-as évek elejéről a SS. Annunciata konventban: Sienai Bernát oldalán Marchiai Jakab és Kapisztráni János, fölöttük a felhők közt Mária a kis Jézussal. Időben a mához közeledve az adatok örvendetesen gyarapodnak. A legújabb korból többek között Emőd Tamás és Berczeli Anzelm Károly nevével találkozunk. Az utolsó húsz évben hangversenyek, kiállítások, magyar filmbemutatók, magyar hét jelzi a kapcsolatok erősödését, s ennek jele a Taddeo Ugoleto nevét viselő kör megalakulása is.

Kulcsár Péter

Takáts Gyula: Hódolat Berzsenyi szellemének. Kaposvár, 1976. (Somogyi Almanach)

Takáts Gyula versei, regényei, tanulmányai régtől hangsúlyozzák, hogy Somogyban megvolt (és megvan) a lehetőség a *görögös-latinos életmód, hangulat* érvényesülésére, s azt is, hogy Berzsenyi eszerint élt. Nemcsak azzal, hogy Ceres fiaként szántott és áldozott Bacchusnak a híres gombai szüreteken, meg Tyrrenisnek látta a Balatont; a latinságot lényével, illetve Takáts egyik verssora szerint „szívével" érezte.

Erre a gondolatra alapozódik tizenkét versének és három tanulmányának karcsú kötete, ami a *Somogyi Almanach* nevű sorozatban jelent meg a 200 éves születésnapra. Metszetét adja a könyv a Takáts művészetében pályakezdésétől napjainkig érvényre jutó Berzsenyi-hatásnak. Évtizedekkel ezelőtt megérezte elődjének verseiben a görög-római jelleget, később pedig méltatlannak találta azt az irodalomtörténeti értékelést, miszerint Berzsenyi magyar Horatius, „ki dörgő és görög istenek neveitől csillogó ódákat írt". Élettelibb, köznapibb, emberi Berzsenyi-képet akart. Egyik cikkében olvashatók ezek a mondatok: „Berzsenyi emberi és költői arcához egy évszázad felületes szemlélete két jellemzőnek vélt vonást rögzített. Emberi arcán a rendi, nemesi magyarság jellegzetes vonásait hangsúlyozták. Költői képén pedig a klasszicizmus hideg virágait." Szükséges minél többet tudni és írni a niklai poétáról, mert a két vonás közül az első valótlan, a második pedig egyoldalú és zavaró. Igaztalan lenne a rendi nemes jellegzetes vonásait – Petőfi Sándor *Pató Pál úr*-ja után! – keresni, s legalább annyira az is, ha a Berzsenyi-versekben előbukkanó Múzsák és Charisok neveiben a mától idegen és érdektelen jelképeket látnánk.

Az antikvitás hatása kikerülhetetlen. Pontosabban az, hogy amit abból Berzsenyi ismert, azzal nagyszerűen – világirodalmi mércével is –, magas fokon tudott gazdálkodni. Takátsot levelezésének és költészetének együttes vizsgálata győzte meg arról, hogy érdekes sors-egyezések, párhuzamok találhatók a világirodalomban. Goethe, Schiller, Herder, Matthisson neve mint példa, impulzust, témát,

ötletet adó forrás régtől ismert az ódákkal és elégiákkal kapcsolatban. Egyik cikkében Szerb Antal hívta fel a figyelmet arra, hogy mutatkoznak párhuzamok Berzsenyi és Hölderlin művészetében, sorsában. Takáts sorra veszi az élet, a sors, a költői vágyak és tettek közötti bizonyítható egyezéseket. Az ifjú tübingai teológus, Friedrich Hölderlin Weimar neveltje volt, Schiller pártfogoltja, s Goethe rajongója és őt nevezték a „görögség Wertherjének". Görögössége plátói vágy és sóhaj volt a Tiszta Elérhetetlenség világa felé, előtte a pillanat csak szimbólum volt; mindegyikbe belelátta egész életét, a múlt terhével s a jövő veszélyeivel. Takáts összevetésének helyességét a Berzsenyi versekben tapintható nézethasonlóság igazolja.

A párhuzam másik oldalát, Berzsenyi és Kazinczy kapcsolatát is megvizsgálta. Különösen a niklai poéta levelei sűrített szépségűek s egyben dokumentumai két ellentétes költői felfogásnak. A somogyi költőt – Schiller meghatározása szerint – természetadtának tartja, Kazinczyt viszont a szentimentális költők csoportjába sorolja. Ebből következően volt barátságuk, kapcsolatuk kulcskérdése; a lírikus és a verselési szabályok viszonya (ideértve a szóhasználatot is). Ez lett később Kölcsey bírálatának egyik legsérelmezettebb pontja. Takáts ezt az ünnepi „évforduló alkalmából" nem élezte ki súlyának megfelelően. Pedig Kazinczy levelei bizonyítják, hogy egyetértett a kritikával abban, hogy létezik egy felsőbb „ideál", amihez mérni lehet a műveket és az alkotókat. Ez a „kánon" a klasszikus művek vizsgálatából következett; mereven alkalmazta azt az eszményt, amit az ókori költőktől Goetheig szentesített a világirodalom. Berzsenyi válaszában és leveleiben érzékenyen reagált erre. Nézete az volt, hogy a „genie"-t az mutatja, hogy az eszméket és elméleteket és formákat csak addig tanulja, amíg tehetsége szükségesnek ítéli azokat.

A levelezés vizsgálatában Takátsot a költői világ és lélek foglalkoztatta és nagyon szépen követi végig azt, miként segítette Kazinczy a sok „nesze-semmi" tanáccsal Berzsenyi elnémulását, illetve azt, hogy versek írása helyett esztétikával, tudományokkal foglalkozzék.

Berzsenyit – ismert – háromszor temették; 1836 és 1859 után, 1948-ban határozta el a kaposvári Berzsenyi Társaság – Takáts Gyula elnökletével –, hogy a „költő maradék hamvait" illően helyezi örök nyugalomra. A *Niklai elégiá*-t ez a temetés ihlette. Jó alkalom volt, hogy a nagy elődd szellemét idézze és újrafogalmazza tanácsát: „Nem sokaság! Szabad nép tesz csuda dolgokat!"

Gyűjteményének utolsó írása arról győz meg, hogy költői érzékenységén túl stíluselemző készsége is kiváló. *Egy ismeretlen Berzsenyi óda* című dolgozatában *történeti* alapon, közgyűlési jegyzőkönyvek, ősnyomtatványok olvasásával és a *szókészlet* vizsgálatával bizonyítja, hogy a *Sárdi Somssich Pongráczhoz* szóló ódát a niklai nemesúr írhatta.

A könyvecske – amit Simó Ferenc újonnan előkerült költőportréja díszít – ihlettett és méltó tisztelgés Berzsenyi művészete előtt.

Laczkó András

Péterffy Ida: Horváth Ádám levelezése „poétriáival". Honismereti Közlemények 7. Zalaegerszeg, 1973. Szerkeszti: Fülöp István. (Zala megye irodalmi hagyományai, 1.) 196 l.

Ha az 1795-től 1820-ig, 25-ig terjedő bő negyedszázad magyar irodalmának tipikus vonásait egyetlen szóba kellene sűrítenünk, aligha találhatnánk jobbat a *remeteség*nél. A Martinovics-féle szervezkedés lelepleződése utáni események ugyanis egy csapásra véget vetettek annak a viszonylagos fellendülésnek, ami a megelőző másfél évtized irodalmi életét jellemezte, s az írók többsége – elkerülve a börtönt, vagy börtönből való kiszabadulása után – visszavonultan, *remete*ként élt, dolgozott tovább. Kevéssé fontos, hogy hol remetéskedtek; Biharban (Bessenyei), Bécsben, Párizsban (Batsányi), Széphalmon (Kazinczy), Niklán (Berzsenyi) vagy éppen Petrikeresztúron (Pálóczi Horváth Ádám). Lényeges viszont, hogy miként reagáltak a rájuk kényszerített remetességre: tehetetlenül vergődve, mint a felsoroltak közül Bessenyei és Batsányi, természetesként elfogadva azt, mint Berzsenyi, vagy rátalálva a talán egyetlen lehetséges cselekvési formára, az irodalmi élet megbénult keringési rendszerét pótló magánlevelezésre, mint Kazinczy és Pálóczi Horváth.

Kazinczy tevékenysége kiterjedt az egész országra; a jóval szerényebb tehetségű Pálóczi Horváth csak szűkebb hazájában munkálkodott. Munkálkodásának eredménye a *Göcseji Helikon*, a környékbeli költőnők, a „poétriák" írói köre, mely tagjainak Horváth Ádámmal folytatott verses levelezése során alakult ki. E levelezésből, s a „poétriák" egyéb munkáiból közöl Péterffy Ida könyvében 62 eddig ismeretlen darabot. Anyagának értékét akkor mérhetjük fel igazán, ha tudjuk azt is, hogy a *Göcseji Helikon*-ról mindeddig alig-alig rendelkeztünk adatokkal; csak Horváth Ádám és Kazinczy levelezésére, s 11 verses levélre, illetve levéltöredékre támaszkodhattunk. Horváth

Ádám özvegyének jóvoltából azonban jóval gazdagabb anyag maradt fenn, ő ugyanis megőrizte s 1830-ban az Akadémiának ajándékozta férje hátrahagyott iratait. Péterffy Ida könyve e kéziratcsomón alapul, belőle válogatta ki a „poétriák", Dotzi Teréz, Tuboly Erzsi, Tuboly Rozi és Kazinczy Klára munkáit, valamint Dukai Takács Juditnak – aki nem tartozott szorosan a *Göcseji Helikon* körébe – néhány Horváth Ádámot köszöntő versét és verses levelét. Nem elégedett meg azonban a puszta adatközléssel, hanem arra törekedett, hogy minél teljesebb képet fessen a *Göcseji Helikon* életéről és költői termésére. Ezért gyűjteményébe felvett már ismert darabokat, sőt kiegészítette azt Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című munkájának néhány témába vágó versével is.

Az így kialakult anyagot tematikusan csoportosítva találjuk a könyv lapjain. Először Dotzi Teréz, a „Kálótzfai Melpomené" és Pálóczi Horváth verses levélváltásait közli Péterffy Ida. Az elhalt férjét sirató özvegy munkái voltak ugyanis a *Göcseji Helikon* termésének első darabjai, s példáját látva kapott kedvet a verseléshez a többi „poétria". Horváth Ádám megfogalmazásában: „. . . példája tudta nélkül, nyitott egy szép oskolát". Az „oskola" tagjai közül Tuboly Erzsi és Rozi verseit a második, Dukai Takács Judit műveit a harmadik, Kazinczy Klára munkáit pedig a negyedik részben olvashatjuk. Az egyes részeket alapos filológiai munkával készült bevezetők előzik meg, melyek egyetlen szépséghibája, hogy Péterffy néhol feleslegesen bocsátkozik a versek tartalmának ismertetésébe. Mentségére szolgál azonban, hogy könyvét észrevehetően nemcsak szakmabeli olvasóknak szánja. Az utolsó oldalakon található ókori földrajzi és mitológiai névmagyarázatok is a szövegek könnyebb megközelíthetőségét szolgálják, hasonlóan az egyes versekhez kapcsolódó alapos jegyzetekhez, melyek egyébként az irodalomtörténészek igényeit is kielégítik.

Pálóczi Horváth Ádám persze nem tartozott a kor legnagyobb írói közé, „poétriái" pedig még kevésbé sorolhatók oda; ismeretlen műveik önmagukban nem hathattak volna valódi reveláció erejével. Így összegyűjtve, kötetbe rendezve azonban az irodalmi folyamat egészére nézve is fontos adalékokat tartalmaznak. Pontosabban a dél-dunántúli nemesi értelmiség életének-életformájának megismeréséhez visznek közelebb: megmutatják, hogyan küzdöttek az agyagos göcseji utak szorításával, a *remeteség*gel ezek az emberek. Sokszor nehezen döcögő verssorokat olvashatunk a Tubolyházban tartott tudós összejövetelekről, a különböző vendégeskedésekről, farsangolásokról, s olvashatjuk azokat az elzártság okozta szellemi éhségből született verseket, melyekben saját helyzetüket a világ „sorával" szembesítik. S észre kell vennünk azt is, hogy bár állandóan küzdöttek a *remeteség* ellen, mégsem próbálták föltörni annak körét, hanem a *körön belül* igyekeztek maximálisan kihasználni a mozgási lehetőségeket; sajátos mikrovilláguk így alakulhatott ki.

Mindent összevetve, Péterffy Ida munkája olyan alapvető gyűjteménye s részben elméleti feldolgozása a *Göcseji Helikon* költői termésének, amely mindeddig hiányzott irodalomtörténetírásunkból. Forráskiadványként lehetővé teszi a további kutatásokat, a kor egyik jelentős (ha nem is legjelentősebb) írójáról, Pálóczi Horváth Ádámról érdekes adalékokat közöl, s elkalauzol bennünket a XIX. század eleji Dél-Dunántúl sajátos mikrovilágba. Eredményei külön-külön is irodalomtörténeti fontosságúak, egybefoglalva pedig különösen értékessé teszik sajnos nehezen hozzáférhető könyvét.

Szajbély Mihály

Móra Ferenc ifjúkori versei. Mezősi Károly tanulmányával. Szerkesztette: Péter László. Kiskunfélegyháza, 1976. 272 l.

Annak, hogy egy olyan jelentős prózaírónak, amilyen Móra Ferenc, kiadják ifjúkori verskísérleteit, hármas értelme lehet. Egyrészt a kegyelet gesztusa, hiszen az elbeszélő író nimbusza fényt vet zsengéire is, Másrészt az irodalomtörténeti érdek, amely egy nagy író minden keze vonását számon tartja. S végül az a laikus érdeklődés, hogy vajon milyen verseket írhatott ez a rendkívül rokonszenves és még máig sem eléggé méltatott „magányos írónk" (ahogy az iskolai irodalomtanítás elkönyveli). Most, évtizedekkel Móra halála után, szülővárosának, Kiskunfélegyházának egészséges lokálpatriotizmusa és egy időközben ugyancsak elhunyt, félegyházi Petőfi- és Móra-kutató, Mezősi Károly lelkes munkája jutatta kiadáshoz fiatal korában – 1895 és 1902 között – írt verseit. Móra életében egyetlen verseskötete látott napvilágot, a jórészt anyagi kényszerűségből kiadott *Könnyes könyv* (1920), a jelzett életszakasz terméséből azonban mindössze négy vers szerepel a kötetben. A most megjelent gyűjtemény tehát irodalomtörténeti értékű.

Azzá avatja már Mezősi Károly gondos, hiteles adatgyűjtésen alapuló, félszáznál több lapnyi bevezető életrajza is, amely 1902-ig, azaz Móra Szegedre kerülésének – mintegy „befutásának" – évéig követi nyomon az író életének és költői fejlődésének alakulását. Nemegyszer

helyesbíti is a régi adatokat. Például azzal, hogy Móra nem a Daru utcában született (a tévedést a kötet szerkesztője szerint 1972-ben a régi Szarvas utcai szülőházra áthelyezett emléktáblával az ő kutatásai alapján helyesbítették), hogy az író a család tíz gyermeke közül a nyolcadik volt stb. Az életrajzi tanulmány fő értéke az, hogy rámutat Móra irodalomtörténetileg elismert polgári radikalizmusának gyökereire: a szülőváros szenvedélyesen Kossuth-párti hagyományaiban és családi környezetében. Megvilágítja, mint szegényedett Móra félegyházi módra függetlenségpárti apja „céhbeli remekes szűcsmesterből" a század végére napszámba is járó parasztemberré, miért vallotta magát annyiszor Móra, akinek édesanyja juhászivadék volt, parasztsarjadéknak, miért számította magát és családját következetesen a „zsellérnépek" közé.

A kötet versanyaga közel száz verset tartalmaz, mindössze 7–8 év termésből. 1895-ben Móra 16 éves, VII-es gimnazista. Versírásra bizonyára bátyjának, Móra Istvánnak példája ösztönözte, aki akkoriban már ismert költő, de az ifjú diákköltő termékenységét kedvezően befolyásolhatta az is, hogy versei tüstént, sorra megjelentek a *Félegyházi Hírlap* c. hetilapban (később jó néhány az *Új Időkben* is). Az ifjúkori költemények fő ihletforrásai: a szerelem – egy abbamaradt diákszerelemé, majd későbbi feleségéhez fűződő kapcsolatáé –, a szüleit idéző megkapó fiúi szeretet, vonzódás a vidéki természet egyszerű szépségeihez és a politikus hazafiság. Szerelmi líráját Mezősi – találóan – „fájdalmas elégiáknak" nevezi. Még erősen hatással van rá Reviczky dezilluzionált érzelmessége (a századvég tipikus költői atmoszférája) és helyenként Vajda János sejtelmes őszi borongása. Az ifjú költő legtöbbször bánatos, komor, borongós fiatalemberként jelenik meg, helyenként dekadens pózban: időnként ő is elképzeli halálát, temetését, elfogja a világfájdalom, számtalan versének a temető a kerete, méghozzá az esti órákban. Egyébként verselése többnyire simán gördül, a hangsúlyos és az időmértékes nemben egyaránt, versformái változatosak, kifejezőkészsége fejlett, csak régies nyelve (különösen a régies múlt igealakok) és néhány költői képe („széjjeltépett szívvirág") vall a korra.

A század vége felé megszaporodnak a bölcselkedő és politikai tartalmú versek. Az *Éjszakák* c. nagy bölcselő vers tanúsága szerint a hagyományos vallásosságon felnőtt fiatal költőt megsértette olvasmányaiból a materializmus lehellete, és politikai költészete is ekkor radikalizálódik a két ősi problémán: a nemzeti függetlenség hiányán és az egyre jobban felismert társadalmi igazságtalanságokon, milliók nyomorán edződve.

A régi elvek zsibvásárra vive,
A régi eszmék ócska limlomok,
A régi szentek megdobálva sárral,
A régi zászlón szenny, szemét, mocsok!..."

– írja az egyetemi ifjúság Kossuth-gyászünnepélyére 1900-ban, amikor Budapesten (amely mindvégig idegen Babilon marad számára) már ő maga is természetrajz szakos egyetemi hallgató. (Mezősi szerint egy gimnáziumi vakációjának növénytani érdeklődését folytatva.) Ekkor ihletődik Petőfitől, a „világszabadság apostolától", s egy új szabadságharc eljövetelét reméli az „Egyenlőség, testvériség, szabadság Örökhatalmú Istenétől". Egyre több verseiben a társadalombírálat, a szegénység panasza, egyre jobban tágul a szakadék az „urak" világa és az ő paraszti öntudata között. Irodalomtörténeti szempontból az is érdekes, hogy nem egy későbbi Móra-elbeszélésnek ezekben a versekben fedezzük fel az élményi alapját, első feldolgozását (pl. a *Szeptemberi emlékét* az *Emlék* c. versben). A lírai versek között egy-egy hosszabb elbeszélő költemény, lírai ballada és félegyházi *népi* életkép is felbukkan.

A kötetet Péter László szerkesztette. Csak helyeselni lehet, hogy bevezetőként Mezősi életrajzi tanulmányát illeszti be, de azt is, hogy – Mezősi eredeti, a költeményeket ciklusokba beosztó szándékától eltérően – „a verseket a költői fejlődést mindennél világosabban bemutató egységes időrendben" közli. Nyilván az is a versek javára vált, hogy a szerkesztő – hacsak ritmus-okok nem korlátozták – a mai helyesíráshoz alkalmazva írta át őket.

Az egyszerűségében is tetszetős kiállítású kötet nem változtatja meg Móra-képünket, de: még meggyőzőbbé teszi azt az irodalomtörténeti megállapítást, hogy Móra költőnek indult, s csak később vált újságíróvá és elbeszélővé; világosan fölfedi az ifjú Móra élményvilágát, amelyből később is merített; szinte lekottázza érzelmi és világnézeti fejlődését, a szülőváros hagyományaiból és családjából magába szívott ellenzékiségtől kezdve egészen a mély emberszeretetig és humanizmusig, Azt is bizonyítja, hogy a századvég lírikusai között, az Ady előtti, nem túlságosan magas szintű költészetben számot kell vetni immár Móra Ferenc lírájával is. Ennek eredetisége abban áll, hogy a tipikusan nagyvárosias, „pesties" dekadens költészet, a színtelenszagtalan akadémikus líra és a tájízű, nyelvjárásos népiesség költői között helyenként egyéni hangot tudott megütni, témaskálája figyelmet érdemel, és lírai termésében nem egy csinos, ma is hatásos vers akad.

Makay Gusztáv

Bálint György: Rejtsd el az örömöd. Versek. Az előszó és a szerkesztés Gondos Ernő munkája. Bp. 1974. Szépirodalmi K. 104 l.

Bálint György kortársain és kutatóin, néhány irodalomtörténészen kívül ma már kevesen tudják, hogy az újságírást a két háború között szépirodalmi rangra emelő kíváló publicista, költőként kezdte pályáját. Első kiadott írásai 1925-ben, a Nyugatban napvilágot látott versek · voltak, első kötete, az 1929-ben megjelent *Strófák*, pedig verseskötet. Ez a harminchat verset tartalmazó, fedőlapján Csillag Vera expresszív linóleummetszetével díszített vékony füzet mostanában már könyvészeti ritkaságnak számít. Bálint György publicisztikája persze az előzmények, a pályakezdő versek ismerete nélkül is érhető, élvezhető. De azok, akik a jellegzetes bálinti magatartás és szemlélet, motívumok és stílus forrásaira, kialakulásának folyamatára is kíváncsiak, bizonyára szívesen fogadták a Gondos Ernő által összeállított *Rejtsd el az örömöd* c. kötetet, amely az író minden versét tartalmazza, beleértve a *Strófák* anyagát is.

A költő Bálint György megismerése az irodalomtörténész számára általánosabb tanulsággal is szolgál. Erőszakoltan prózai, személytelenül személyes szabad versei ugyanis nemcsak az 1923–1933 közötti évtized magyar társadalmi, politikai problémáit tükrözik, hanem nemzedékének – Koczkás Sándor megfogalmazásában –, „a húszas évek tiltakozó és kiábrándult, de új eszményekre szomjas entellektüeljeinek" a közérzetét is. Egy kortárs kritikusa, Nyigri Imre – *Strófák* c. kötetéről szólva – így jellemzi a fiatal Bálint György költészetét: Versei „nemcsak mondanivalókkal terhes önálló egyéniséget revelálnak, hanem egy, *a korszerűség hangját* eltalált költőt is". (Népszava, 1929. ápr. 4., 8. l.) Mit jelentett korszerűnek lenni az első világháború, a forradalmak bukása után, a lassanként konszolidálódó ellenforradalmi rendszer idején? Megfogalmazni a kiábrándulást, a távlattalanságot, a nyugtalanságot, a tétova vágyakat egy teljesebb, szabadabb élet iránt; az adott valóság keserű és kényszerű elfogadását s a szociális egyenlőtlenségek láttán érzett lelkiismeretfurdalást. Ösztönös, romantikus lázadást a kapitalizmus életkeretei, intézményesített képmutatása, hazug morálja, elidegenült, elüzletiesedett emberi kapcsolatai, modern fétisei ellen. A 20-as évek elején fellépő ún. második nemzedék számos képviselőjénél (pl. Szabó Lőrinc, Fodor József, Erdélyi, a prózaírók közül Déry, Pap Károly, Gelléri) szólalnak meg hasonló keserűségek, indulatok. S kevés kivételtől eltekintve egy szelídebb, a hagyományokhoz közelítő avantgarde – leginkább a szürrealizmussal vegyített expresszionizmus – stílusában, művészi kifejezőeszközeivel. Bálint Györgynél azonban a kifejezésmód, a forma „egyenruhája", a magamutogatás szinte teljes hiánya (leggyakrabban többes szám harmadik személyű, ritkábban önmegszólító előadásmód), a kérdező attitűd, mely főként a *hatás* kiváltására törekszik, nem csupán átmeneti jelenség, „divat" volt. Mélyebb forrásokból táplálkozott: az elnyomottakkal való szolidaritás érzéséből – ezt fogalmazta meg *Rejtsd el az örömöd* c. korai versében –, meggyőződéséből, hogy az írónak gondolataival kell hatnia, nem személyiségével és a „líra halála" babitsi jóslatának egyéni értelmezéséből. („A csődbe jutott hiperindividualista magánügy lírából" a kivezető út, a „kombattáns és szociális líra" – vallja Babits verseinek 1928-as kiadásáról írott kritikájában.) De oka lehetett az ekkor még önmagában fel nem ismert másfajta tehetség; a dolgok fonákját felfedező látásmód, az erős ironizáló hajlam. Nem véletlen tehát, hogy a költő-példaképek (Ady, Babits, Kassák, később József Attila, Radnóti) mellett, kivált 1929-től, Karinthy és Nagy Lajos hatása figyelhető meg leginkább verseiben. (Ez időben kritikát is ír Karinthy *Cirkusz* és Nagy Lajos *A lecke* c. köteteiről.)

A tudatos forradalmár és marxista Bálint György szemléletének, világnézetének alakulásáról is sokat árul el az ifjúkori líra. A *Strófák* c. kötet e vonatkozásban még vegyes képet mutat. Túlsúlyban vannak benne a nemzedék szemléletére általánosan jellemző vonások, de csírájukban megjelennek a lázadás, a felháborodás, a leleplezés egyéni motívumai is. A fiatal költő ráébred a távlattalanság, a rossz közérzet, a végzetesnek tűnő determináció konkrét okára – a kapitalizmusra *(Strófák)*. Ettől kezdve a leleplező, a látszatok, a vakító fény mögött a sötét árnyakat, a rideg valóságot megmutató szerepét vállalja *(Óda a szűzhöz; A lány, aki megölte gyermekét)*. Felfedezi a még mélyben rejtező erőket *(A munkás énekel)*, figyelme, rokonszenve a robottól megnyomorítottak, az éhezők felé fordul, közöttük keresi testvéreit. Az ő szemüket akarja felnyitni: ismerjék meg a valóságot, ne hagyják magukat megtéveszteni, utasítsák vissza az olcsó lelki „kábítószereket" *(Jazz-band a Szilveszter éjszakában; Karácsony előtti vers)*. Belőlük merít reményt: „Vannak még sújtó erők és öklelő hitek is" *(Nézz fel a napba!)*. Mint példa és mérce felsejlik az 1919-es március emléke, az önéletrajzi ihletésű *A mai tavasz* c. versében. De Bálint György versein is nyomot hagy a baloldali mozgalmaknak a bethleni konszolidációt követő apálya, a változás közeli lehetőségének meghiúsulása. Erről tanúskodik a *Strófák* c. kötet záróverse is, a *Csendes, nappali éjszaka*. Rövid időre maga is a visszavonulás, a

ıg megváltásáról" való lemondás gondola-
l foglalkozik *(Villany, gramofón, emberek; ?)*. Ez a mélypont 1929–30 tájt. De
arosan repedezni kezdenek az alighogy
ízott falak; a világgazdasági válság hullámai
varországot is elérik, munkanélküliséggel,
etésekkel, statáriális perekkel kísérve.
ıt ezekben az években válik tudatos
cistává, megismerkedik Radnótival, József
lával, tiltakozó akciót szervez Sallai és Fürst
gzése ellen.
Strófák c. kötete után megjelent versei is
özik ezt az eszmei-világnézeti tudatosulást.
ő megjelenési formájuk továbbra is a
ad vers, a kötetlen, csak néhol rímes alak, de
ızik a hangnem és az írói magatartás.
rősödik az ironikus, gúnyoros hang (olykor
rikusba csap át), és halkul a romantikus,
fájdalmas. A tétova vágyakozás és az
gyódás, az ösztönös elégedetlenség és
lás magatartását felváltja egy objektívebb,
vilagosabb, elégedetlenségének, felháboronak konkrét okaira irányuló, bíráló, lelep-
, támadó attitűd.
A 20-as évek végétől támadásainak egyre
coribb céltáblája az önző, társadalomellenes
spolgári magatartás és mentalitás. Az „ez a
a lehető világok legjobbika" illúziójában
ıtózó, hazug optimizmus, mely eleve
rel és elhárít minden lázadást – ahogy
Bálint György már ekkor észrevette –, a
zta demagógia fő táptalaja lett. A típus
ıti megtestesítője, modellje Kovács úr, akit
l cikkeiben is többször megidéz *(Szép az Emlékkönyvbe)*. Az egész társadalmi rend
zményesített hazugságait, képmutatását,
ság-kendőzését tárja fel az *Óda az okos erhez*. Az író látszólag a mindezt meg-
sítő „okos embert" dicsőíti, de valójában
„ostoba gonoszokkal" vállal közösséget,
: „Döbbentő fényképeket nyomnak a
kbe, | Botorul késsel gyógyítják a beteg-
t | És nem szentelt, bűvös szavakkal. | S
csikorgó foggal, döngő ököllel | Riasztó
enádokat adnak." Másik „ódá"-jában, melyet
sakett-hez intéz, maró gúnnyal és a *Lecke*
y Lajosának szenvedélyes keserűségével
rozza a kapitalizmus modern rabszolgáinak
ányimádását: áldozatait, szolgái alázatát a
lom, a tekintély üres szimbóluma előtt. Ez
rs már az 1933-ban íródott *Beszélgetés egy úval* c. cikk alapmotívumát, felszólítását
gzi: „A veszedelmes élet elszakadással,
nulással kezdődik, különvéleménnyel, *bálvrombolással* ... [Ellenállással] a belénk
lt *szolgaságvágy* démoni csábításának ..."
ez csak az első lépés, a passzív ellenállás,
ly hosszabb távon tarthatatlan – vallja Bálint
rgy, szintén ez időben írott, *Válasz genésznek* c. cikkében. Az aktív, harcos írói magatartás, humanizmus kívánalma már *Ars poetika* c. verséből is kiolvasható. A paradoxon eszközével élve úgy fogalmazza meg saját ars poeticáját, hogy látszólag annak ellenkezőjét dícséri. A finomkodó, „vegytiszta", életidegen, „álmély" irodalmat és írói magatartást, mely fél a „napfénytől" és a „tömeg vasbeton erejétől".

Bálint György tudatos marxizmusát, kapcsolatba kerülését a kommunista mozgalommal, s internacionalista szemléletét tükrözik 1932–33-ban írott utolsó versei közül a – Mandzsuria japán megtámadása és leigázása „ihlette" – *Reggeli* és az *Apró versek japán modorban.*

Gondos Ernőnek a *Rejtsd el az örömöd* c. kötethez írott előszavát általában véve jó kalauznak érezzük a költő Bálint György világához. Kifogásaink is inkább a bevezető „formájával", stílusával kapcsolatosak. Sajnos gyakoriak benne a nehézkesen, pongyolán, sőt hibásan szerkesztett, fogalmazott mondatok, melyek nemegyszer a megértést is zavarják, nehezítik.

Apró, de bántó tárgyi tévedés: az *Emlékkönyvbe* c. vers képlete nem terzina. (7. l.) Ehhez a versalakzathoz csupán annyi köze van, hogy háromsoros szakaszokból épül fel, de mind sorai hosszúsága, mind rímelhelyezése különbözik attól.

Végül egy elvi kérdés: nem érezzük kellően megalapozottnak a bevezető írójának azt a megállapítását, miszerint Bálint György nem a polgári radikalizmus felől érkezett a marxizmushoz, „polgári radikális szellemiség nem található sem a kezdő újságíró, sem a költő műveiben". (11. l.) Úgy véljük, a kérdés bonyolultabb annál, semhogy egy rövid bevezető keretében megválaszolható lenne.

A *Rejtsd el az örömöd* c. kötet szerkezetét, felépítését illetően már több a kifogásolni és vitatni való. Egy verseskötet áttekinthetősége s használhatósága szempontjából mindig döntő kérdés, milyen a felépítése. A Gondos Ernő által összeállított kötet a kézbevevés pillanatában zavarba ejti az olvasót. Nem látja világosan, milyen rendezési elv érvényesül a versek egymásutánjában. Mivel erről az előszó sem tájékoztat, csak némi nyomozás után derül ki, hogy a könyv első (nagyobbik) részében a *Strófák*-versei találhatók, sorrendjükben is hűen az első kiadáshoz. Utánuk következnek – minden elválasztás, tagolás nélkül – a csupán önállóan megjelent versek, tartalmukból, utalásaikból sejthetően valamilyen laza időrendben. A *Valakinek panaszos dicsérete* címűről, mely a legkorábbi, a bevezető elárulja ugyan, hogy 1925-ben látott napvilágot a Nyugatban, de hiába keresnénk a kötet elején, ahol az előszó jelzi, mert ott nyomát sem találni.

Mindezt nem pusztán szőrszálhasogatásból rójuk fel a könyv szerkesztőjének, hanem azért, mert a *Rejtsd el az örömöd* c. kötet – az előszó tanúsága szerint – az „irodalmárok szektáján" kívül a művelt és érdeklődő olvasókkal is meg kívánja ismertetni a fiatal Bálint György költészetét. S valljuk meg, ezeknek a verseknek elsődleges értéke, érdekessége mégiscsak az, hogy a későbbi jeles publicista egyéniségének, szemléletének „forrásait" kialakulási folyamatát tükrözik, szoros összefüggésben a korral, amelyben keletkeztek. Az 1923–1933 közötti időszak a magyar költészet történetében is csak látszólag, legáltalánosabb vonásaiban egységes periódus Bálint György művészi, világnézeti fejlődésében pedig egyáltalán nem az. A változások nyomon követését könnyítette volna meg az előszó tájékoztatása a kötet beosztásáról, az egyes versek keletkezési idejének – vagy legalább a *Strófák* anyagán kívülieknek – a lehetőségig pontos meghatározása, és az időrend hangsúlyozottabb érvényre juttatása a kötet felépítésében.

Petrányi Ilona

Emmerich András: Entstenhung und Entwicklung der sogenannten Völkischen Bewegung in Ungarn (1920–1956). – Wien 1974. 252 l.

Emmerich András doktori disszertációja, *Az úgynevezett népi mozgalom keletkezése és fejlődése Magyarországon*, egyidejűleg jelent meg Bécsben németül magánkiadásban, valamint angolul az UKI (Magyar Egyházszociológiai Intézet) 1973/1–2–3 jelzésű kiadványaként. Az angol verzió címe: *The Rise and Development in Hungary of the So-Called „Popular Movement (1920–1956)"*. A könyv célját és módszerét nyilvánvalóan megszabta, hogy a szerző nyugat-európai szakemberek és érdeklődők számára kívánta összefoglalni és értelmezni a népi írók működésével kapcsolatos tudnivalókat, de anyaggyűjtő alapossága, szociológiai felkészültsége, néhány eredeti szempontja s nem utolsó sorban a hasonló összefoglaló művek ritkasága miatt a kérdés hazai tanulmányozói számára is tanulságos lehet.

Hosszú, a kötetnek közel a felét kitevő fejezet tárgyalja a két világháború közötti Magyarország politikai, társadalmi és gazdasági életének fejlődését, amely „részint hátterét, részint kiváltó tényezőit, részint ellenpólusát" alkotja a vizsgált társadalomkritikai mozgalomnak (1). Emmerich András szerint a korszak alapproblémája az a történelmi fordulat, amely az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával következett be; az új helyzetben a legfőbb feladat „az új Magyarország felépítése" volt. A Horthyval hatalomra kerülő rezsim képtelenségét e történelmi feladat betöltésére a politikai eszmék, a gazdasági élet és a társadalmi szerkezet alapos elemzésével bizonyítja. „Olyan társadalomfelfogás" – szögezi le –, „amely nélkülözi a reális társadalmi hátteret és teljességgel egy ideológiára épül, természetesen nem válhat jelentős társadalmi átalakulás alapjává" (29–30). Vagyis legfőbb bíráló szempontja az ellenforradalmi rendszer ellen az, hogy elszakadt a konkrét szociológiai valóságtól, s kiindulásai rendre irreálisnak bizonyultak; pl. a trianoni területvesztesség megszüntette a régi „politikai nemzet-fogalom" realitását és funkcióját, de tovább élt a belé vetett téves hit (27–28); a szociális presztizst nem az általános emberi érték határozta meg, mint a modern teljesítményi társadalmakban, hanem osztály-ideológiai tények (36) stb. Ilyen alapon nem lehetett megoldani a fölmerülő gazdasági és társadalmi gondokat (melyek közül a szerző a mezőgazdaságban dolgozó népesség tömeges proletarizálódását és a szellemi munkások munkanélküliségét tárgyalja a legalaposabban). A népi írók jelentőségét abban látja, hogy merőben új koncepcióját dolgozták ki a magyar társadalomnak, az ideológia uralmától a tények, az empíria tiszteletéhez vezették vissza a szociális gondolkodást. Gondolatmenetét a marxista kritika polemikus megjegyzéseivel – főleg Révai József tanulmányával és az 1958-as pártdokumentummal – ütköztetve, úgy látja, hogy a harmadik út gondolatának tartalmi bírálata során figyelmen kívül hagytak némely értékesnek bizonyult formai törekvéseket, amelyek a külföldi modellek hazai alkalmazhatóságának gyakorlati kipróbálására, az apriori ideológiai tételek és a tényszerű információk szembesítésére vonatkoznak (vö. 244).

Emmerich András vizsgálódási módszeréből és alapgondolatából egyaránt következik, hogy a népi írók munkásságával kapcsolatos esztétikai kérdésekkel alig foglalkozik, a líra és a széppróza kívül esik érdeklődési körén, de az irodalmi szociográfiáról adott jellemzése sok értékes megfigyelést, észrevételt tartalmaz s összefoglalásnak is alaposabb az eddigieknél. A könyv második része: *A népi mozgalom fejlődése, oppozícióban a hivatalos társadalom ideológiájával és politikájával*, az idevágó kérdéseket veszi sorra, ismerteti a hivatalos társadalomkutatás elvi és módszertani korlátait, finoman különbözteti meg az ifjúság falukutató mozgalmát – mint előzményt – a harmincas évek nagy szociográfiai hullámától, rámutat arra a fontos indíttatásra, amelyet a szociográfia a magyar irodalmi parasztábrázolástól kapott,

A magyar írók, mint nemzeti ügyek viselői c. alfejezetben mintha még a önben tárgyilagos hang is átforrósodnék a életi jellegű, néphez hű, „prófétikus" lalom értő és lendületes ismertetése során. irodalmi szociográfiát a társadalmi reformért rtatott harc eszközeként jellemzi, olyan fajként, amely – ellentétben az empirikus y leíró szociográfiával – „nem kísérli meg a nplex szociális adottságot valamely szakományos absztrakciók segítségével alkotóeire bontani, hanem arra törekszik, hogy a es valóságot holisztikus aspektusok révén képben, egy szimbolumban, egy típusban adja meg és abból kiindulva a strukturanus eljárásmódja szerint az egészre vonató következményeket vonjon le" (132). ntos, gyakran figyelmen kívül hagyott idolatot fejt ki Emmerich András azzal csolatban, hogy a népi íróknál a szociális tár-) kérdés kutatása egy nagyobb, átfogóbb ekvésnek volt része, az elavult történelmi nzetfogalom ellenében a népi nemzetalomnak akartak érvényt szerezni, mintegy idefiniálni a magyarságot (144). A népi írók ciográfiai meg társadalomelméleti munkái: frappáns tematikai csoportosítása és onatolása után a politikai mozgalommá válás iról, valamint a polgári radikálisokkal meg a rxista baloldallal folytatott vitákról esik szó. yelemreméltó érvekkel támasztja alá a szerazt a véleményt, hogy a népi mozgalom: a Nemzeti Parasztpárt megszüntetése után ehetett érvényes, korszerű szellemi hatása – önösen a dogmatizmus elvont nemzetkögével és a valóságtól elszakadó társadaértékelésével szemben –, ugyanakkor az 56-os események interpretációjában nemk a miénktől eltérő terminológia zavar, em az az egyoldalúság is, amely zárójelbe eti némely népi íróknak (pl. Németh László) zocializmus vívmányait féltő megnyilatkoait.

Emmerich Andrásnak főként ideológiája és ténelemszemlélete különbözik a hazai szakományokétól, irodalmi érdekű fejezeteiben b a rokon gondolat. Ez a kettősség a rások, a magyar nyelvű szakirodalom felználása tekintetében is szembetűnő: az újabb rxista történeti irodalom helyett szívesebben zi Szekfű Gyulát vagy Weis István adatait, zont fesztelenül hivatkozik a Terjesztését gtiltom c. kötetre, a hatvanas évek folyóiratijára az irodalmi szociográfiáról vagy a népi k újabb memoár- és esszéköteteire stb. Míg a rxista értelmezés a népi írók fellépésének főbb motívumaként a Tanácsköztársaság kását és a következetes baloldali kibontazás lehetetlenségét emeli ki, s ezzel összefüggésben a kétarcúságot, az ellentmondásos tényeket hangsúlyozza, Emmerich András döntően a két világháború közötti Magyarország „hivatalos" ideológiájával szembesíti a mozgalmat, mérlege a népiekre nézve kedvezőbb, értékítéletében kevesebb a fenntartás. Érveivel mindenképpen számolni kell, koncepciózus munkája megérdemli, hogy a tárgy irodalmának törzsanyagához soroljuk.

Csűrös Miklós

Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919–1945. Összeállította és a bevezetőt írta Markovits Györgyi. Bp. 1975. Gondolat K. l.

A két világháború korszakában egyetlen ország baloldali értelmisége sem élt át olyan hosszú emigrációt, mint a magyar. Progresszív gondolkodású magyar írók, újságírók, művészek, tudósok, diákok az ellenforradalom hatalomra jutásától, 1919-től menekültek vagy kényszerültek külföldre és számüzetésük 1945-ig, a második világháború végéig tartott. Több mint negyed századig nem érvényesülhetett Magyarországon a polgári demokratikus szabadságjogok egyik alapvető követelménye: a gondolat- és a szólásszabadság. Törvényes tilalom sújtotta a kommunista és a forradalmi szocialista nézetek kifejtését és terjesztését, de az ellenforradalmi rendszer hatalmi gyakorlata megbéklyózta a felvilágosodott, polgári radikális írók kezét is. Ez a szellemi korlátozás tovább tartott Magyarországon, mint Európa bármely országában, hisz Olaszországból is csak 1922 után indult meg az antifasisták kivándorlása és visszatérésük már 1943 nyarával vette kezdetét. Általános európai jelenséggé pedig a baloldali emigráció csak Hitler hatalomra jutása, majd terjeszkedése nyomán kezdett válni.

A személyes veszélyeztetettség és a gondolat gúzsbakötése üldözte külföldre a szellemi élet sok kiválóságát. E politikai realitás talaján bontakozott ki és élt huszonhat esztendeig az emigráns magyar irodalom és újságírás. Éppen a korszak időbeli kiterjedésének következménye az anyag rendkívüli gazdasága és sokrétűsége. Méreteit és jelentőségét érzékelteti a Hazatért szövegek című kötet bevezető tanulmánya. Az összefoglalás és a válogatás Markovits Györgyi műve. A kötet természetesen csupán töredékét mutathatja be több évtizedes lelkiismeretes kutatómunkája eredményének. Így is jelzi azonban, hogy milyen jelentős helyet foglal el a magyar szellemi ellenállásban az emigráns sajtó és irodalom, meg azt is, hogy milyen elhivatottság és tudományos alázat kellett a világ öt

kontinensén szétszórt hungaricák gyűjtéséhez és rendszerezéséhez.

A válogatás nagy tárgyi ismeretre és biztos ítélőképességre vall. Markovits Györgyi – dícséretére szóljon – nem törekedett afféle reprezentatív írásgyűjtemény összeállítására, amely megelégedne az óriási anyag gyöngyszemeinek csillogtatásával, az eszmeileg legkövetkezetesebb, esztétikailag legtökéletesebb, forradalmi szellemű írások csokorba gyűjtésével. A szerkesztő legfőbb törekvése arra irányult, hogy történelmi dokumentumot tárjon az olvasó elé. Az emigrációs irodalmat a maga valóságában, tehát nem utólag korrigálva, idealizálva, egyenetlenségeit elhomályosítva mutatja be. Elég egy pillantást vetnünk a tartalomjegyzékre, a nevek és művek tanúskodnak a szerkesztés nagyvonalúságáról és átgondoltságáról. A publicisták színskálája Jászi Oszkártól Révai Józsefig, a költőké Lesznai Annától Balázs Béláig, az irodalmároké Hatvani Lajostól Lukács Györgyig terjed. A korszakolás megkönnyíti az áttekinthetőséget, egyben azt is megvilágítja, hogy a fehér terrorral szembeni harc viszonylag rövid korszakától eltekintve, elvi egység a szellemi ellenállás különböző irányzatai között csak az antifasizmus jegyében jött létre.

A hűség a történelmi valósághoz biztosítéka annak is, hogy nem sikkadnak el a problémák sem, közöttük a legfontosabb: az emigrációs sajtó és irodalom helyének és szerepének értékelése a magyar kultúra egészében. Nem sajátosan magyar kérdés ez, hanem jellegzetes kísérő jelensége minden fajta emigrációnak. A félreértések, kölcsönös elmarasztalások többnyire a probléma helytelen megközelítéséből fakadnak: elvontan moralizáló, felszínes, olykor rosszhiszemű tévítéletekből. Mert amilyen szűk látókörű dőreség az emigráció erkölcsi hitelét azzal kikezdeni, hogy „könnyű" volt azoknak, akik elmenekültek a terror elől, „kintről" bíráltak honi állapotokat, ugyanolyan szektáns, felelőtlenség nem hazai mértékkel mérni azok magatartását, akik idehaza sajátos körülmények között álltak helyt. A probléma magva erkölcsi-politikai jellegű, ezért csak a történelmiség konkrétságában vizsgálható. Ezt tette Révai József, amikor a második világháború küszöbén bátran és szókimondóan fejtette ki álláspontját a Párizsi üzenetben, 1939 júniusában, Otthon maradás és dezertálás című cikkében: „Az otthon maradás – mondotta – egymagában nem elég, az emigrálás egymagában nem bűn . . . A magyar néppel kell együttmaradni tűzön-vízen át. De ez nemcsak azt jelenti, hogy a néppel kell élni, hanem elsősorban azt, hogy ébren kell tartani a népben a hűséget a népi eszmék, a szabadság iránt."

Ez a hűség a mércéje az értelmiségi magatartásnak. Értékét nem a hely, nem is időtlen, absztrakt követelmény: a forma tisztasága vagy a tiltakozás tapintható intenzitása szabja meg. Ugyanolyan elkötelezett szolgálatot teljesített az az író, újságíró, aki szabad földön, szabadon, korlátok nélkül, fennhangon hirdette a magyar szabadság ügyét, mint aki a megnyomorított hazában, a cenzúra árnyékában, a sorok között juttatta el rendíthetetlenül az ellenállás üzenetét az olvasóhoz. Egyikük sem dezertált, mindkettő hű maradt önmagához és népéhez.

A *Hazatért szövegek* közzététele megbecsülést érdemlő tett. Egyben kötelez és ösztönöz. Az emigrációs sajtó és irodalom gyűjtése és feltárása, problémáinak elemzése, helyének meghatározása több figyelmet érdemelne történészeink és irodalmáraink részéről.

Vásárhelyi Miklós

Gyergyai Albert: Késői tallózás. Bp. 1975. Szépirodalmi K. 334 l.

„Az igazi leleményesség az, ha valamit a semmiből csinálunk" – állítja Racine, és Gyergyai mintha kedvenc hősének dramaturgiai elvét próbálná – egy másik kedvencének, Paul Valérynek az ösztönzésétől nem egészen függetlenül – esszéiben megvalósítani. Gyergyai kísérletei a *Késői tallózás* című kötetében éppen úgy, mint korábbi gyűjteményeiben, látszólag teljesen anyagtalanok, az író mintha inkább az olvasás örömérő és a megközelítés problémáiról – mindez „csak próba, csak tapogatódzás egy gyönyörű vers körül", írja a Négy ökrös szekér elemzése kapcsán –, mint magáról a műről, egy író alkotásmódjáról vagy egy irodalomtörténeti folyamatról adna számot. „. . . félő – mondja Gyergyai – Valéry Tengerparti temetőjének Kosztolányi-féle fordítását méltatva – hogy bizonyos immanens homályt semmiféle magyarázat nem oszlathat el", és ez a már nagyon régen tudatosított félelem bölcs önmérsékletre és józanságra inti. Gyergyai az olvasás és még inkább az újraolvasás örömére és kötelességére akar figyelmeztetni, esszéiben sokkal inkább kérdez, mintsem tanít, választott hősével és az olvasóval egyidejű dialógust teremtve. Gyergyai, Kassák lelkes méltatója, aki mindenkinél többet tett a 20. századi francia irodalom magyarországi megismertetéséért, és aki megóvott attól, hogy a franciáknál oly divatos Proust vagy Gide, vagy Mauriac, vagy Camus, vagy Claudel, vagy Valéry hamis és művészetellenes kérdéseit meghonosítsuk, mélységesen tradicionalista. Nem azért, vagy

ı elsősorban azért, mert a 20. századi nagy : mellett hű maradt a klasszikusokhoz is, cért minduntalan, így a *Késői tallózás*ban ine vagy Ibsen ürügyén, szót emel, hanem és isorban azért, mert komolyan veszi a régiek ását (és művészetét is' persze), mert nem lezi fel magáról azt, hogy pusztán azért t a 20. században él, bölcsebb, okosabb / akár korszerűbb lenne, mint a 18. vagy a századi elődd. Ez a szerénység azonban a agyobb és legkövetkezetesebb bátorság jele, jongás és kételkedés egyidejű kifejezése.

De Gyergyai írásai csak látszatra anyag-nok. Talán mert annyit és olyan hyper-rofilológus szorgossággal fordított, meg-ılta azt, hogy esszéit a lehető legkevesebb ttal terhelje, – és hogy ezek az adatok banjanak'. Csupán egyetlen példát Gyergyai agközlő – és gondolkodást megindító – vészetére.

Néhány évvel ezelőtt ő vezette be a yvilág Bécsben rendezett költői estjét. Ha alkalmi írás, akkor ez az, ha van műfaj, ly egyfajta udvariaskodást megkövetel, or éppen a bevezetőé az, főként ha egy ın közönségnek szól, amely feltehetően nem eri a magyar irodalmat. Gyergyai a század-i osztrák–magyar irodalmi kapcsolatokról zél néhány bekezdés terjedelemben. Nincs olyan adata, amit egy tájékozottabb filológus ne ismerne. Elmondja, hogy Ady lelkes cikket írt Karl Krausról budapesti előadása alkalmából (egyébként nem biztos, hogy Ady valóban ismerte a Freudot és Herzlt ostorozó, Schönberget és Webernt ösztönző Kraust), hogy Kosztolányi hűségesen fordította Rilkét és Hoffmansthalt, hogy Móricz Schönherzre figyelt és Füst Altenbergre, és Lukács – egyebek közt – Kassnerre, hogy tolmácsolták Wildganst, Csokort és Schnitzlert stb.

Megismétlem: nincs ezek közül az adatok közül egy sem, melyeket külön-külön egy kezdő irodalomtörténész ne ismerne. Együtt azonban, Gyergyai előadásában, reveláló hatásúak. A Nyugat első nemzedékének írói, főként Ady, jártak ugyan Párizsba, de a kortársi francia irodalmat nem vagy alig ismerték. Amit jól ismertek a kortársi világirodalomból, az az osztrák irodalom volt. A századeleji francia–magyar irodalmi kapcsolatokról már sok szó esett, talán túlságosan is sok szó. Az osztrák–magyar irodalmi kapcsolatokról annál kevesebb. Holott Gyergyai névsora arra ösztönöz – anélkül, hogy erre ő maga utalna –, hogy az ilyen jellegű kutatások további jelentős eredményeket hozhatnának.

Ferenczi László